

Päihdelääketieteen päivät

NUOREN KEHITTYVÄ PERSOONALLISUUS JA PÄIHTEET

7.3.2019 Henna Haravuori, nuorisopsykiatrian erikoislääkäri, LT, HYKS Nuorisopsykiatria

PERSOONALLISUUSPIIRTEET

- Yksilölle tyypilliset ajattelemisen, tuntemisen ja käytöksen mallit
- Muotoutuvat elämän ensi vuosien aikana mutta näyttävät kehittyvän ja muokkautuvan jossain määrin elämän aikana
- *“a psychological structure underlying a relatively enduring behavioral disposition, i.e., a tendency to respond in certain ways under certain circumstances” (Tellegen, 1988).*

TEMPERAMENTTI

- Persoonallisuuspiirteiden biologinen perusta
- Koostuu synnynnäisistä reaktiivisista valmiuksista tunnekokemuksissa, motoriikasta ja tarkkaavaisuudesta
- Tunnekyynnys, intentsiteetti, rytmi
- 0-3 -v havaittava hankala/ impulsiivinen temperamentti ennustaa yli 20 -v vaikeuksia

Big Five (B5, FFM)

- Negatiivinen affektiivisuus (neuroottisuus, ahdistus, depressiivisyys, tunne-elämän epävakaisuus)
- Positiivinen affektiivisuus (ekstroversio, seurallisuus, energiataso)
- Mukautuvuus/ miellyttävyyys (myötätunto, ystävällisyys, luottavaisuus)
- Tunnollisuus (järjestäytyminen, ahkeruus, luotettavuus)
- Avoimuus uusille kokemuksille (joustavuus, luovuus, uteliaisuus)

Cloningerin malli

- Novelty seeking eli elämyshakuisuus
- Harm avoidance eli vaikeuksien välttäminen
- Reward dependence eli hyväksynnän hakeminen
- Persistence eli sinnikkyys
- Luonnepiirteitä (kehittyviä) lisäksi self-directedness eli itseohjautuvuus, co-operativeness eli yhteistyöhalukkuus ja self-transcendence eli henkisyys

AIKUISILLA TUTKITUT PERSOONALLISUUDEN MALLIT NUORILLA?

Osin sopivat, esim. nuorillakin hierarkisia, osin ei

(Soto & Tackett 2015)

- Lapsilla ja nuorilla B5 miellyttävyys ja tunnollisuus korreloivat voimakkaasti toisin kuin aikuisilla. Tunnollisuus ja avoimuus näyttäisivät korreloivan lapsilla ja nuorilla, nämä aikuisilla selkeästi erilliset dimensiot
- Viittaa mm. siihen, että korkeamman organisoitumistason kyky säädellä sosiaalisia ja tehtäviin liittyviä impulsseja erottuu selkeämmin nuorilla
- Viiden faktorin rakenne ei ole selkeästi toistettavissa eri kulttuureista tulevilla lapsilla ja varhaisnuorilla

AIKUISILLA TUTKITUT PERSONALLISUUDEN MALLIT NUORILLA?

Jos ei B5, niin sitten Little Six (L6)? (Soto & Tackett 2015)

- Yhdistää lapsuuden temperamentti- ja aikuisten persoonallisuuspiirteiden ominaisuuksia
- Negatiivinen affektiivisuus (neuroottisuus)
- Positiivinen affektiivisuus (ekstroversio)
- Mukautuvuus/ miellyttävyys (myötätunto, ystävällisyys, luottavaisuus)
- Tunnollisuus (järjestäytyminen, ahkeruus, luotettavuus)
- Avoimuus uusille kokemuksille (joustavuus, luovuus, uteliaisuus)
- *Aktiivisuus*
 - Lapsuudessa aktiivisuus määräytyy fyysisen energia ja motorisen aktiivisuuden mukaan, varhaisnuoruudessa nämä ovat vähemmän selkeitä ja sen sijaan esille nousee motivaatio ja kilpailunhalu, myöhäisessä nuoruudessa aktiivisuuden dimension rooli pienenee ja sulautuvat ekstroversioon sekä tunnollisuuteen

AIKUISILLA TUTKITUT PERSONALLISUUDEN MALLIT NUORILLA?

(Soto & Tackett 2015)

- Aikuisilla persoonan piirteet, niiden keskinäinen hierarkia, stabiloituvat läpi elämän ja neuroottisuus vähenee sekä miellyttävyys ja tunnollisuus lisääntyvät
- Nuorilla hajaannus (disruption), nuoruuden notkahdus
- Miellyttävyys, tunnollisuus ja avoimuus uusille kokemuksille vähenee myöhäislapsuudesta varhaiseen nuoruuteen ja sitten taas nopeasti lisääntyy myöhäisestä nuoruudesta nuoreen aikuisuuteen ja loivemmin kohti keski-ikää
- **Varhaisnuoruus näyttäytyy siis pahanilkisyyden, laiskuuden ja umpimielisyyden huippuaikana**
- Seurallisuus ja fyysinen aktiivisuus myös vähenevät nuoruuden aikana kunnes stabiloituvat aikuisuudessa

AIKUISILLA TUTKITUT PERSOONALLISUUDEN MALLIT NUORILLA?

(Soto & Tackett 2015)

- Neuroottisuus (negatiivinen affektiivisuus) käyttäytyy huomattavan eri tavalla eri sukupuolilla nuoruudessa
- Lapsuudessa neuroottisuus näyttäytyy samanlaisena tytöillä ja pojilla
- Nuoruudessa tytöillä neuroottisuus merkittävästi lisääntyy toisin kuin pojilla
- Seurallisuus ja fyysinen aktiivisuus myös vähenevät nuoruuden aikana kunnes stabiloituvat aikuisuudessa
- Tämän sukupuolten välinen ero tulee selkeäksi myöhäisessä nuoruudessa ja säilyy aikuisuuteen asti

PERSOONALLISUUSPIIRTEISIIN LIITTYVÄT ILMIÖT NUORILLA

(Soto & Tackett 2015)

- Assosioituvat eri biomarkkereihin viitaten edelleen persoonallisuus taustalla oleviin biologisiin tekijöihin
- Kytkeytyvät erilaisiin sosiaalisiin ja ympäristötekijöihin, niin positiivisiin kuin negatiivisiin kuten ystävyysuhteisiin ja sosiaaliseen aggressioon
- Jotkut yhteydet ovat suoraviivaisia mutta osin niihin liittyy moderointivaikutuksia esim. nuoren persoonan ja vanhemman käytöksen välillä
- Nuoren ja vanhemman sama moderoiva piirre ei välttämättä liity samaan lopputulemaan
 - Esim. nuoret, jolla on korkea neuroottisuus ja alhainen miellyttävyyys ja alhainen tunnollisuus ovat todennäköisemmin sosiaalisesti aggressiivisiä mutta nuoret joilla on matala ekstroversio ja avoimuus ovat alttiimpia vanhempien epä johdonmukaisele kurinpidolle sosiaalisen aggressiivisuutensa johdosta

PERSOONALLISUUSPIIRTEISIIN LIITTYVÄT ILMIÖT NUORILLA

(Soto & Tackett 2015)

- Kytkeytyvät kuormittavien tekijöiden esiintyvyyteen (koulunkäynnin ongelmat, konfliktit ihmissuhteissa) ja voivat moderoida kuormittavien tekijöiden vaikutuksia
- Assosioituvat psykopatologiaan ja muuhun terveyteen
- Matala miellyttävyyys ja tunnollisuus ja korkea neuroottisuus liittyvät eksternalisoiviin oireisiin (antisosiaalisuus, aggressiivisuus, sääntöjen rikkominen)
- Matala ekstroversio ja korkea neuroottisuus liittyvät internalisoiviin oireisiin.
- Taustalla samat geneettiset riskitekijät osin
- Toisaalta persoonallisuus ja psykopatologia näyttäisivät vaikuttava toisiinsa ajan myötä
- Testosteronin vaikutus aggressiiviseen käytökseen riippuu nuoren persoonanpiirteistä

PERSOONALLISUUSPIIRTEISIIN LIITTYVÄT ILMIÖT NUORILLA

(Klimstra 2013)

- Nuorilla tutkimuksia myös ns. kolmen tekijän mallilla, jossa persoonan piirteiden perusteella ryhmitellään resilientteihin, ylisääteleviin ja alisääteleviin (typologioihin)
 - Resilienteillä matala neuroottisuus ja muut korkeat B5, alisäätelevillä matala miellyttävyys ja tunnollisuus, ylisäätelevillä korkea neuroottisuus ja matala ekstroversio
- Näiden ryhmien välillä vain vähän siirtymistä nuoruuden aikana, lähinnä kohti resilienttiä ryhmää
- Piirteet kuitenkin kypsyvät (kuten aiemmin kuvattu) kaikissa ryhmissä

PÄIHDEKÄYTTÖÄ TUTKITTAESSA KEHITETTY PERSOONALLISUUSPIIRTEIDEN MALLI (SURPS)

- Substance Use Risk Profile Scale (SURPS)
- perustuu neljään persoonallisuuspiirteeseen:
- Hopelessness (toivottomuus)
- Impulsivity (impulsiivisuus)
- Anxiety sensitivity (ahdistumisherkkyys)
- Sensation seeking (elämyshakuisuus)

NUORUUSIÄN KEHITYS

- Nuoruusiän kehityksessä vanhemmistaan riippuvainen lapsi kasvaa itsenäiseksi ja kykyihinsä luottavaksi nuoreksi aikuiseksi
- Biologinen kasvu, sukukypsyyden saavuttaminen
- Keskushermoston kypsyminen
- Kognitiivinen kehitys
- Psykologinen kehitys
- Sosiaalinen kehitys
- Psykologiselta kannalta onnistunut nuoruuskehitys johtaa persoonallisuuden integraatioon

KEHITYSTEHTÄVÄT

- Muutos suhteessa omaan ruumiseen
 - nopea fyysinen kasvu, puberteetti
 - sukupuolinen kypsyminen
- Muutos ihmissuhteissa
 - uudenlaisen suhteen luominen vanhempiin surutyön avulla (protestivaihe, hajoamisen kokemus, uudelleen muokkautuminen)
 - emotionaalisen kiintymiskohteen löytäminen omasta sukupolvesta
- Identiteetin kehittyminen
 - eheä identiteetti = ympäristön käsityksen kanssa sopusoinnussa oleva kuva itsestä
 - käsitys jatkuvuudesta: historia - nykyhetki - tulevaisuus
- Kehitys suhteessa yhteiskunnan normeihin ja arvoihin
 - omakohtainen käsitys yhteiskunnasta ja sen toiminnasta
 - toimivan moraalijärjestelmän omaksuminen
 - keskeiset välineet mm. koulu ja työ

IDENTITEETIN KEHITYS

(Klimstra 2013)

- Lapsuudesta nuoruutta kohti motivaatio ja tavoitteet alkavat ohjaamaan käytöstä
- Nuoruudessa, abstraktin ajattelukyvyn myötä, aletaan etsimään itsen (self) jatkuvuutta
- Ts. nuoren tehtävänä on muodostaa identiteetti, joka tuo elämään merkityksen
- Narratiivinen identiteetti
- Keskeisin nuoruuden kehitystehtävä (mm. Erikson 1950)

- Identiteetin kehitys saattaa vaikuttaa persoonallisuuspiirteiden kehitykseen, erityisesti identifioituminen aikuisten sosiaalisiin rooleihin
- Saattavat vaikuttaa myös toinen toisiinsa

PERSOONALLISUUSPIIRTEIDEN JA PÄIHDEKÄYTÖN/HUS* ONGELMIEN SUHDE TOISIINSA?

yhteyksien mahdollisia malleja

- vulnerability/predisposition: yksilölliset erot persoonallisuuspiirteissä tavoittaa ne prosessit, jotka liittyvät päihdeongelmien kehittymisen yksilölliseen riskiin
- pathoplasty: persoonallisuuden piirteet ennustavat yksilöllisiä päihdeoireilun kehityskulkuja, vaikeusastetta, oirekuvaa ja ennustetta
- scar/complication model: päihdekäyttö/ ongelmat vahingoittavat persoonallisuutta ja voi johtaa muutoksiin persoonan piirteissä
- spectrum: persoonallisuuden piirteet ja päihdekäyttö/ ongelmat ovat samalla jatkumolla
- voivat jakaa saman etiologian
- voivat ilmentyä päällekkäin, transaktionaaliset mallit

PERSOONALLISUUSPIIRTEIDEN JA PÄIHDEKÄYTÖN/HUS^{*} ONGELMIEN SUHDE TOISIINSA?

- kaksos- ja perhetutkimuksien perusteella geneettiset tekijät vaikutta persoonallisuuspiirteisiin ja AUD:hen
- poikkileikkausasetelmissä keskeiset persoonallisuuden piirteet, AUD ja eksternalisoivat häiriöt jakavat samoja additiivisia geneettisiä vaikutuksia
- vähän pitkittäistutkimuksia, joissa näiden suhdetta tarkasteltaisiin toisiinsa ajan kuluessa

PERSOONALLISUUSPIIRTEET JA VARHAINEN PÄIHDEKÄYTTÖ

- Toivottomuus ja elämishakuisuus (SURPS) liittyivät alkoholi, tupakan ja kannabiksen sekä usean päihteen käyttöön nuorilla.
- Toivottomuus liittyi varhaisempaan alkoholin ja kannabiksen käyttöön
- Ahdistumisherkkyys taas liittyi epätodennäköisemmin varhaiseen alkoholin käyttöön (11-15v, Malmberg ym. 2010)

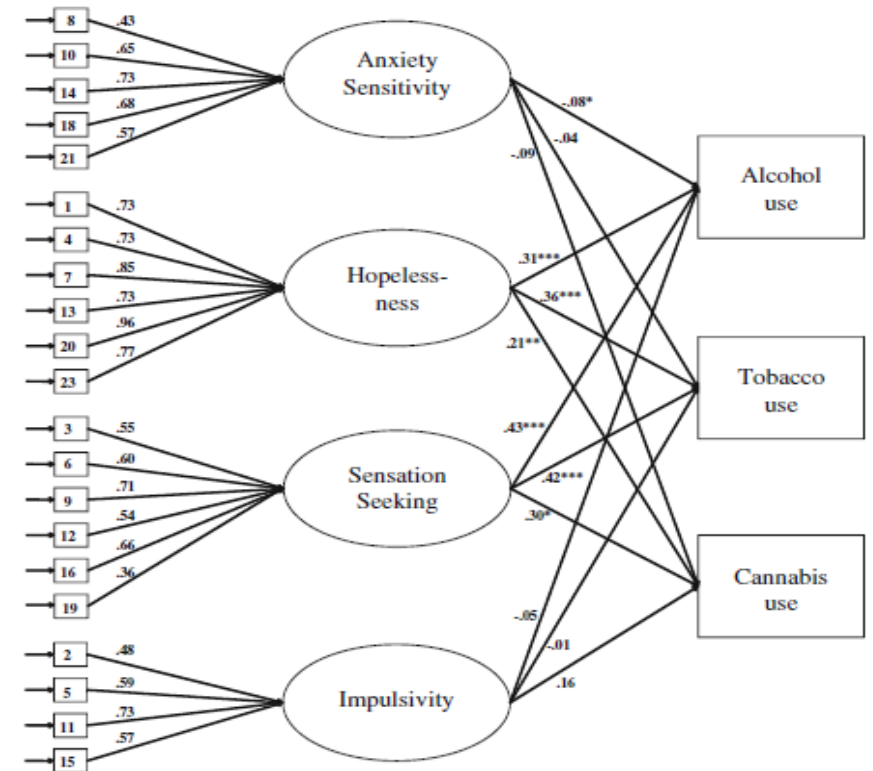

Fig. 1 Standardized estimates of associations between SURPS personality profiles and lifetime prevalence of substance use ($n = 3,783$). * $P < .05$, ** $P < .01$, *** $P < .001$

PERSOONALLISUUSPIIRTEET JA VARHAINEN PÄIHDEKÄYTTÖ VASTAVUOROISIA SUHTEITA

- Elämyshakuisuus ja impulsiivisuus (SURPS) liittyivät vahvimmin vastavuoroisesti alkoholin käyttöön varhaisnuoruudessa. alkoholi, tupakan ja kannabiksen sekä usean päihteen käyttöön nuorilla. Yhteyksiä ei ollut ahdistumisherkkyuden kanssa ja vain yksittäinen vuorovaikutus toivottomuuden kanssa (Malmberg ym. 2013)

M. Malmberg et al. / Addictive Behaviors 38 (2013) 2851–2859

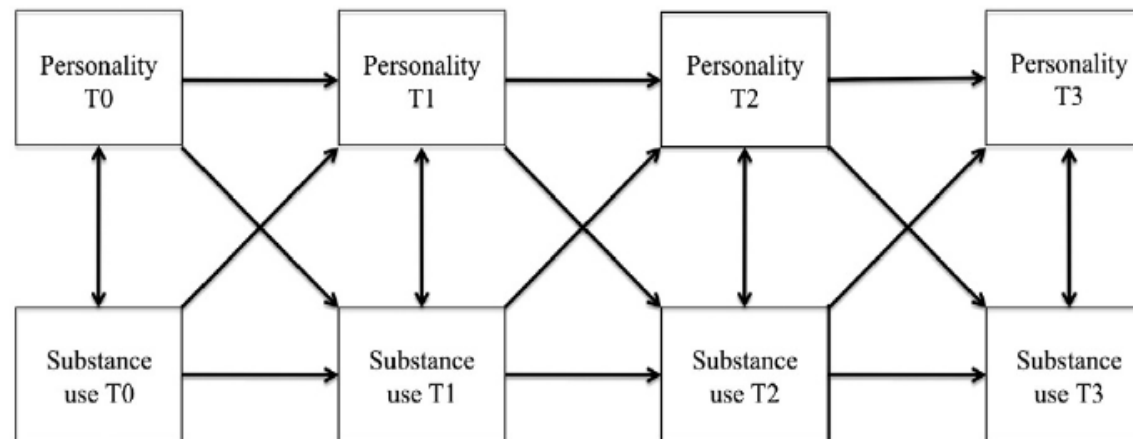

Fig. 1. Cross-lagged model of the SURPS personality profiles and substance use.

PERSOONALLISUUSPIIRTEET JA ONGELMANRATKAISUTAIDOT

- Rationaalinen ongelmanratkaisutaito medioi toivottomuuden ja elämänaikaisen alkoholin ja kannabiksen käytön suhdetta nuorilla (Jaffee ja D'Zurilla)

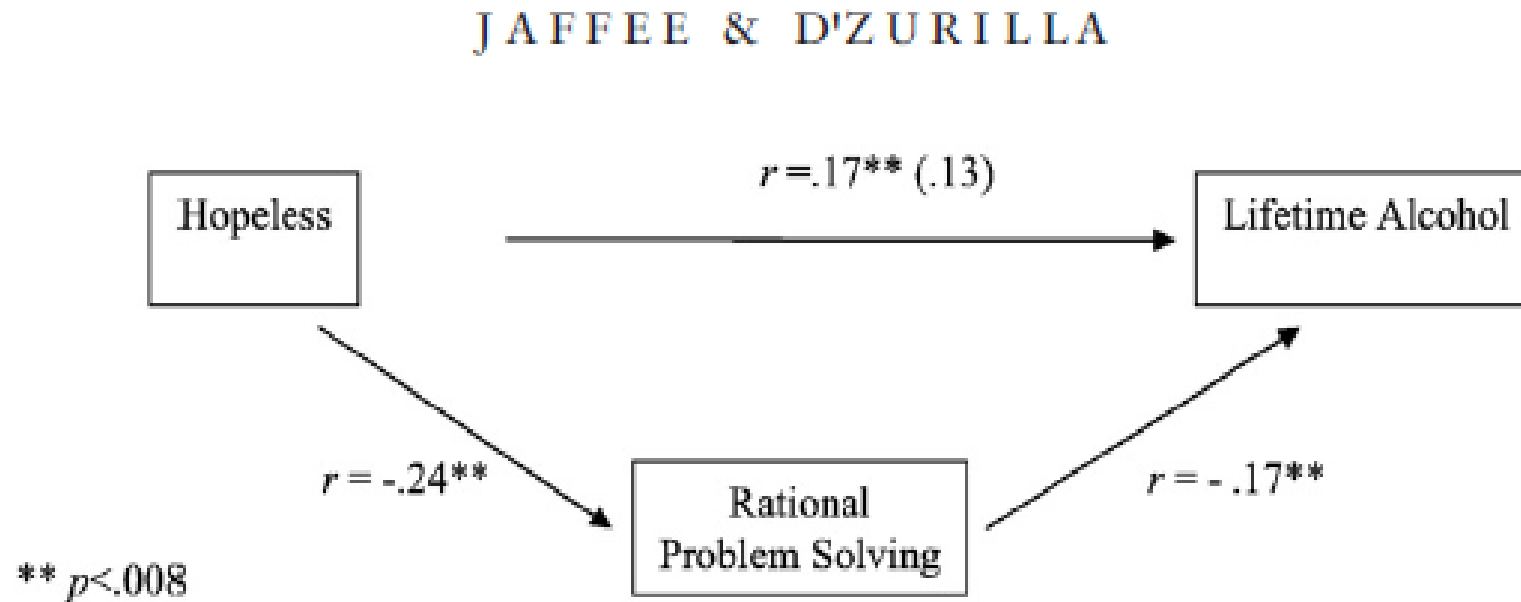

FIGURE 1 Mediation of Hopelessness Personality by Rational Problem Solving in predicting Lifetime Alcohol use.

PERSOONALLISUUSPIIRTEET JA JUOMISEN MOTIIVIT MEDIOIMAISSA

- Varhaisnuoruudesta persoonallisuudenpiirteet liittyvät juomisen motiiveihin ja ja jotka puolestaan liittyvät juomiseen (Lammers ym. 2013)

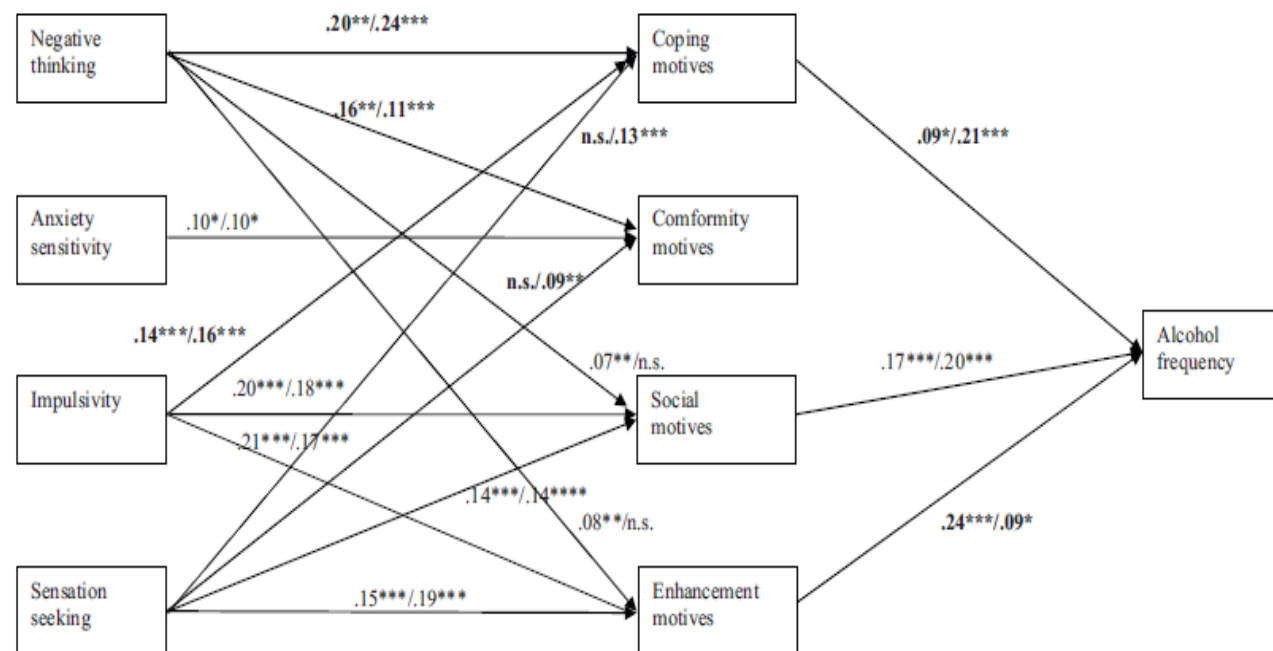

Fig. 1. Standardized estimates of the multi-group model on alcohol frequency ($n = 3053$). Only significant effects are shown (* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$). Model fit ($\chi^2 [112, N = 3044] = 143.689, p < .00$; RMSEA = .048, CFI = .97; TLI = 0.93, SRMR = 0.048). Notes: Estimates before the slash apply to boys; estimates after the slash apply to girls. The model is controlled for education level and age. Covariances between the personality traits and the drinking motives are excluded from the figure for clarity of presentation. Boldfaced estimates represent the estimates of the direct paths which significantly differed for males and females. The estimates of the indirect paths are shown in Tables 2a and 2b.

NEUROPSYKOSOSIAALISET PROFILIT NYKYISESSÄ JA TULEVASSA HUMALAHAKUISESSA JUOMISESSA

- Elämäntapahtumat, neurobiologiset eroavaisuudet ja persoonallisuus ovat merkittäviä ennakoivia tekijöitä malleissa (Whelan,... IMAGEN consortium 2014)
- Korkea elämyshakuisuus ja matala tunnollisuus riskitekijöitä ajankohtaiselle (14v) ja tulevalle (16v) humalahakuiselle juomiselle.
- Ajankohtaiselle humalahakuiselle juomiselle oli miellyttävyys, impulsiivisuus ja myöhempien palkintojen devaluaatio kuvaavaa
- Ahdistumisherkkyys liittyi vähäisempään humalahakuiseen juomiseen myöhemmin

ALKOHOLIN KÄYTÖN ALOITTAMINEN JA PERSOONALLISUUDEN PIIRTEET

- Alkoholin käytön aloittaminen vaikuttaa persoonanllisuuden piirteiden kehitykseen varhaisesta nuoruudesta aikuisuuteen (kaksos- ja adoptioaineistossa, Blonigen ym. 2015)
- Alkoholin käytön aloitus vähensi itsehillintää, erityisesti kontrollia ja lisäsi negatiivisen emotionaalisuuden, erityisesti aggressiivisuuden piirteitä
- Sukupuoli moderoi muutoksia
- Muutokset olivat selkeämpiä varhaisemmin juomisen aloittaneilla

PERSOONALLISUUSPIIRTEET JA KAVEREIDEN ALKOHOLIN KÄYTÖN VAIKUTUS

6 S. Gallego et al.

- Ekstraversio ja vähäisempi miellyttävyys skottinuorilla ja matala tunnollisuus espanjalaisnuorilla ennusti alkoholin käyttöä kavereiden alkoholin käyttöön liittyen (Gallego ym. 2018)

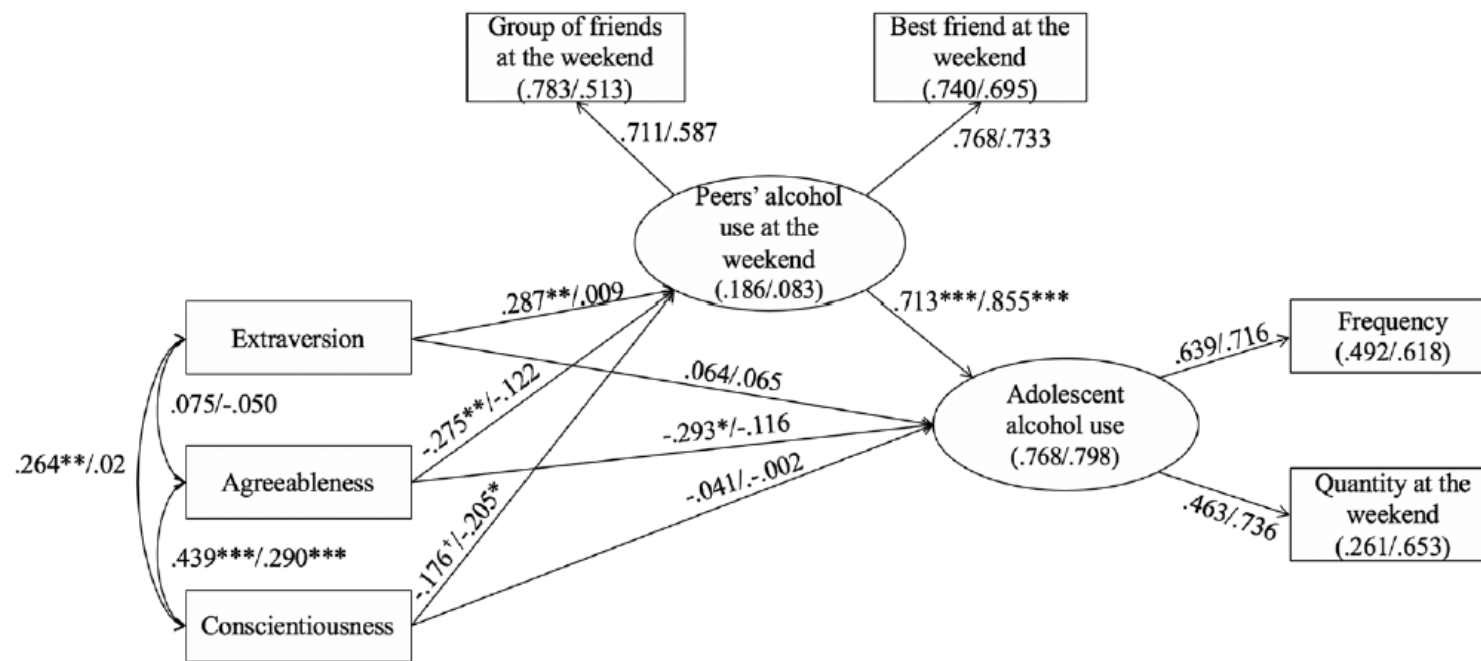
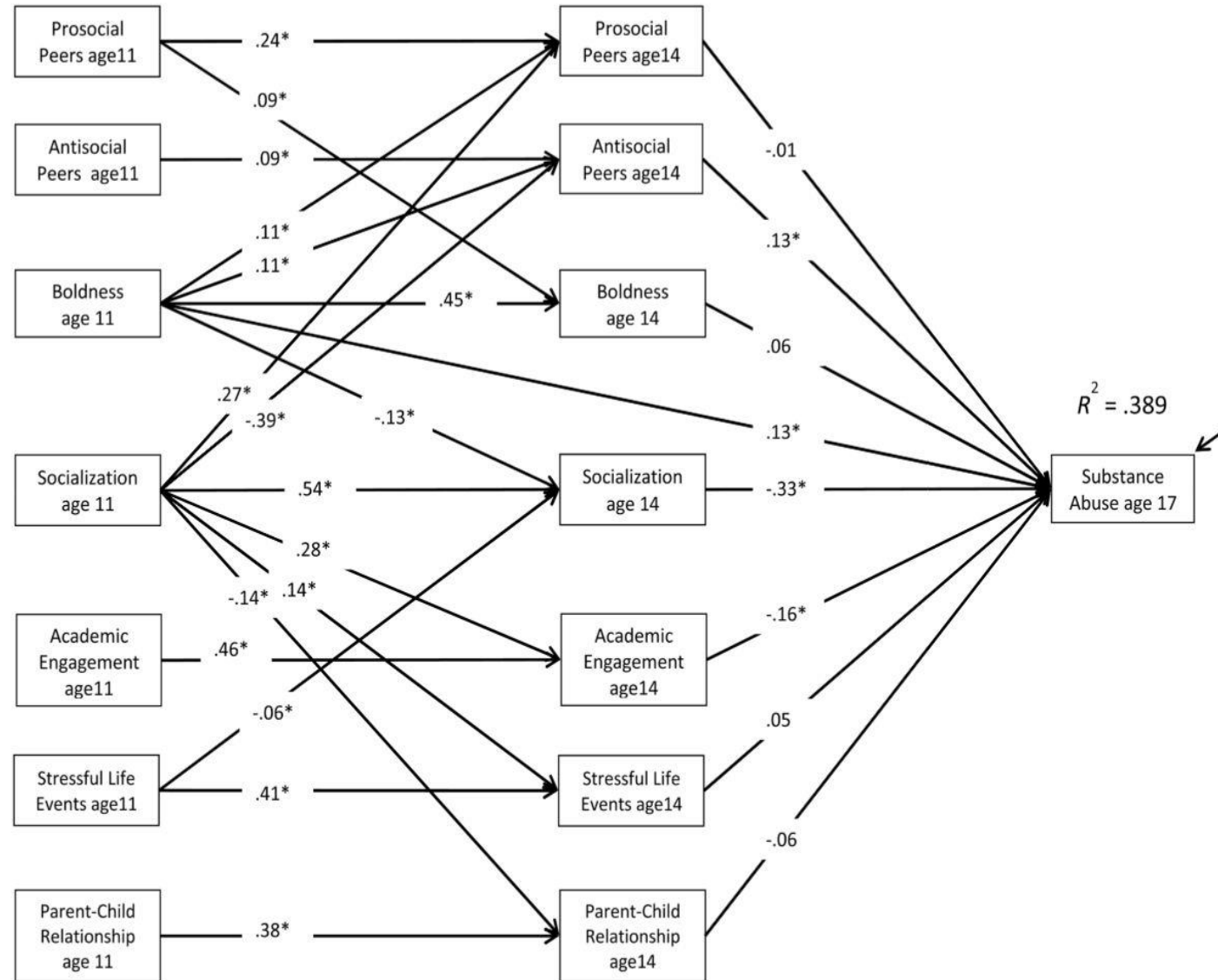

Figure 2. Independent structural equation models for Scottish ($n = 120$) and Spanish ($n = 221$) adolescents shown in one single figure. Correlations among personality dimensions, factor loadings for peers' and own alcohol use and standardized solutions before the slash are for Scottish adolescents; those after the slash are for Spanish adolescents. The effect of age and gender was controlled for by covarying both variables with all the observed variables. Between brackets are the R^2 (Scottish sample before the slash and Spanish sample after the slash).

† $p < .10$. * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

PERSOONALLISUUSPIIRTEET JA YMPÄRISTÖTEKIJÄT HUS*

- (Hicks ym. 2014) kaksosaineisto

PERSOONANPIIRTEIDEN AUD:N RINNAKKAINEN KEHITTYMINEN NUORILLA AIKUISILLA

- Alkoholin ongelmakäytön huippu on nuorena aikuisuudessa ja 30 ikävuotta kohti tasoittuu ja tähän ajoittuu myös persoonanpiirteiden normatiivinen kypsyminen esim. neuroottisuus vähenee ja itsehillintä (constraint) lisääntyy
- Vähentyvä alkoholin ongelmakäyttö korreloi neuroottisuuden ja impulsiivisuuden vähenemiseen (Littlefield ym. 2009)
- Ne joilla AUD persistoi 17-24v, neuroottisuus ei tavalliseen tapaan vähene (Hicks ym. 2012)
- Opiskelijoiden ongelmajuominen ennusti impulsiivisuuden lisääntymistä (Riley ym, 2018)
- Opiskelijoiden AUD oireet ennustivat vähäisempää itsehillintää miehillä (Nichols ym. 2019)

PERSOONANPIIRTEIDEN AUD:N RINNAKKAINEN KEHITTYMINEN NUORILLA AIKUISILLA

- Opiskelijoiden (college) ryhmässä elämishakuisuus ja impulsiivisuus ennakoi alkoholin liikakäyttöä ja alkoholin liikakäytön lisääntyminen edelleen ennakoi elämishakuisuuden ja impulsiivisuuden lisääntymistä seurannassa (Quinn ym. 2011, vastaavantyyppinen löydös Littlefield ym. 2012)
- Vähäisempi itsehillintä ja aggressiivisuuden vähempi kontrollointi ennusti AUD oireita 17 ja 24v välillä. AUD oireet eivät ennustaneet persoonanpiirteiden keskinäisen suhteen muutosta samaan aikaan (Samek ym. 2018)
- 24 ja 29v välillä vaikutukset olivat molemman suuntaisia.
- Kaksoisaineisto viittasi siihen, että geneettiset tekijät vaikuttivat fenotyyppien korrelaatioihin eri aikapisteissä

PERSOONALLISUUSPATOLOGIA JA PÄIHDEHÄIRIÖT

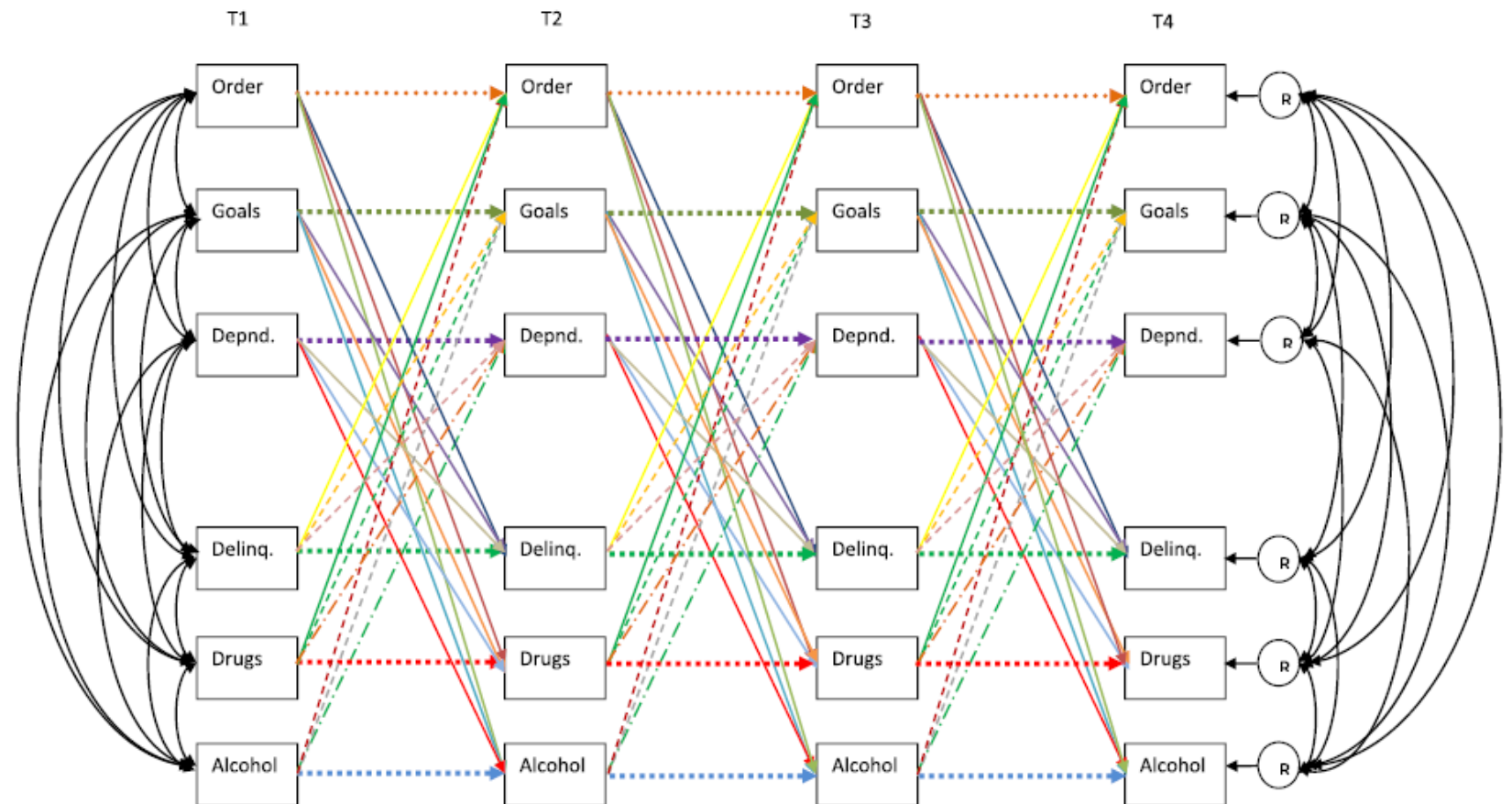
- Epävakaan persoonan piirteet voivat vaikuttaa aiemmin alkavaan ja nopeammin vaikeutuvaan AUD ja DUD oireisiin.
- Edelleen päihdeongelmat voivat hidastaa normatiivista epävakaan persoonan piirteiden vähentymistä (14-24-v aineistossa, Bornovalova ym. 2018)
- Tutkimuksessa ensisijaiset geneettiset tekijät vaikuttivat epävakaan persoonan piirteiden ja päihdehäiriöiden oireiden komorbiditeettiin (jaetut riskitekijät)

PERSOONAN PIIRTEIDEN JA EKSTERNALISOIVAN KÄYTÖKSEN SUHDE TOISIINSA (ALKOHOLI, HUUMEET, RIKOLLISUUS)

(Klimstra ym. 2014)

Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol (2014) 49:1319–1333

1325

NUOREN KEHITTYVÄ PERSONALLISUUS JA PÄIHTEET - YHTEENVETOA

- Nuorilla persoonallisuus muokkautuu, kypsyy kohti aikuisuutta identiteetin kehityksen kanssa
- Notkahdus varhaisnuoruudessa
- Eri persoonan piirteet liittyvät päihteiden käytön aloituksen riskiin (tyypillisesti mm. elämishakuisuus, vähäinen tunnollisuus) mutta vaihtelevuuttakin löydöksissä on
- Päihdekäytön ja muun ongelmakäyttämisen taustalla on samoja (geneettisiä) tekijöitä
- Ympäristö vaikuttanee monimuotoisesti persoonanpiirteiden kanssa päihdehäiriöiden kehittymiseen
- Päihdekäyttö ja päihdehäiriöt näyttävät myös vaikuttavan persoonan kehittymiseen, hidastaa sen kypsymistä ja lisää esim. impulsiivisia ja aggressiivisia piirteitä